

OSMANLI DEVLETİNİN İLMİYE TEŞKİLÂTI

Birinci Baskı : 1965
İkinci Baskı : 1984
Üçüncü Baskı : 1988
Dördüncü Baskı: 2014

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi - Sayı: 17⁴

OSMANLI DEVLETİNİN İLMİYE TEŞKİLÂTI

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

5. Baskı

ANKARA, 2022

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, 1888-1977

Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilâtı / İsmail Hakkı Uzunçarşılı. — 5. baskı.

Türk Tarih Kurumu yayınları; VIII. Dizi-Sayı: 17⁴

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-975-16-0043-1

1. İslami eğitim _ Osmanlı İmparatorluğu _ Tarih. I. E.a. II. Dizi.

379.209561015420

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 29.04.2022 tarihli ve 838/18 sayılı kararı gereği 23.000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-0043-1

Baskı

Neyir Matbaacılık

Matbaacılar Sitesi 1341. cd. No: 62 İvedik-Yenimahalle/Ankara

Tel: 0312 395 53 00 Fax: 0312 395 84 20

Matbaa Sertifika No: 49891 - Baskı Tarihi:

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

1888 yılında İstanbul'da doğdu. Tahsilini, Darülfünun'un Edebiyat şubesini bitirerek tamamladı. İlk görevi Kütahya İdadisi'nde 1912 yılında tarih ve coğrafya öğretmenliğidir. Burada kaldığı sekiz sene içinde şehrin tarihini de inceledi. Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilince, Eskişehir, Ankara ve oradan da Kastamonu'ya yerleşti. Kastamonu Lisesi öğretmenliğinden sonra 1922'de Balıkesir Lise Müdürlüğüne getirildi. 1924 Balıkesir Milli Eğitim Müdürü, 1925'te Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü ve 1927'de Balıkesir milletvekili oldu. Tarihi araştırmalarına milletvekiliyken de devam eden İsmail Hakkı 1931 yılında kuruluşunda rol aldığı Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçildi. Üniversite reformundan sonra, Ordünaryüs Profesör olarak Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevine başladı. Anadolu Selçukluları ve Beylikleri, Osmanlı Devletinin Kanuni devrinin sonuna kadar olan devrini ders olarak okuttu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılması üzerine burada da ders vermeye başladı. Bu dönemde araştırmalarını daha çok Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, hayatı boyunca Türk tarihine hizmet etmiş, pek çok eser yazmıştır. Topkapı Sarayı arşivinde çalışmakta iken kalp krizi geçiren 89 yaşındaki İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 10 Ekim 1977 tarihinde vefat etti ve Edirnekapı Şehitliğine defnedildi.

Eserleri:

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Kapıkulu Ocakları, İlmiye Teşkilatı, Osmanlı Tarihi, Sivas Şehri, Alemdar Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Kütahya Şehri, Anadolu Beylikleri, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti, Kitabeler, Mekke Emirleri, Çandarogulları gibi kitapları ile çeşitli dergilerde yayınlanmış çok sayıda makale ve araştırmaları mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESE TEŞKİLÂTI

MEDRESE TEŞKİLÂTI	3
İLK OSMANLI MEDRESELERİ	3

İKİNCİ BÖLÜM

MEDÂRİS-İ SEMANİYE YANI SAHN-I SEMAN MEDRESELERİ

MEDÂRİS-İ SEMANİYE YANI SAHN-I SEMAN MEDRESELERİ	9
--	---

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEDRESELERİN DERECELERİ VE TAHSİL MÜDDETLERİ

MEDRESELERİN DERECELERİ VE TAHSİL MÜDDETLERİ	17
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEDRESELERDE OKUTULAN DERSLER

MEDRESELERDE OKUTULAN DERSLER	25
MEDRESELERDE AŞAĞIDAN YUKARI OKUTULAN DERS	26
MEDRESELERDE OKUTULAN ESERLERDEN BAZILARINA DAİR MÜTALÂA	29

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÜLEYMANİYE MEDRESELERİ

SÜLEYMANİYE MEDRESELERİ	39
-------------------------------	----

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN DERSLERE DÂİR

OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN DERSLERE DÂİR	47
---	----

YEDİNCİ BÖLÜM

MÜDERRİSLİK İÇİN MÜLÂZEMET VE NEVBET

MÜDERRİSLİK İÇİN MÜLÂZEMET VE NEVBET	55
--	----

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜDERRİSLİK

MÜDERRİSLİK	65
MÜDERRİSLERİN İMTİHANLARI	72
MÜDERRİSLİK TEN KADILİĞA GEÇMEK	75
MEDRESELERİN BOZULMASI	75
YÜKSEK DERECELİ ULEMA EVLÂDININ İMTİYAZLARI	80
İCAZETNÂMELER.....	83
MÜDERRİSLİK BERATLARI.....	84
XV. ASRIN İKİNCİ YARISINDA SAHN-I SEMAN MÜDERRİSLİĞİ BERATI.....	86
XVII. ASIR BAŞLARINA AİT MÜDERRİSLİK BERATI	87

DOKUZUNCU BÖLÜM

KADILIK

KADILIK.....	91
KADILARIN TÂYİNLERİ	94
KADIASKERİN KADI TÂYİNİ BUYRULDISI	97
KADILARIN DERECELERİ.....	98
HAREMEYN MEVLEVİYETİ.....	105
BİLÂD-I HAMSE MEVLEVİYETLERİ	105
MAHREÇ MEVLEVİYETLERİ	106
DEVİRİYE MEVALİSİ.....	107
KADILAR HAKKINDA MÜTEMMİM MALÛMAT	108
İLÂM VE HUC CET	112
ŞER'İ MAHKEMELER.....	113
KADILARIN BERATLARI	115
SAKK-İ ŞER'İ.....	120
KADI NÂİBLERİ.....	121
ARPALIK.....	122
KASSAMLIK.....	124
TOPRAK KADILARI VE MEHAYİF MÜFETTİŞLERİ.....	128

ONUNCU BÖLÜM

İSTANBUL KADILİĞI

İSTANBUL KADILİĞI	137
-------------------------	-----

ONBİRİNCİ BÖLÜM

PÂDİŞAH HOCALARI

PÂDİŞAH HOCALARI	149
------------------------	-----

ONİKİNCİ BÖLÜM

KAZASKERLER

KAZASKERLER	155
-------------------	-----

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLILARDA NAKİBÜ'L-EŞRAFLIK

OSMANLILARDA NAKİBÜ'L-EŞRAFLIK	167
--------------------------------------	-----

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜFTÜLÜK VEYA ŞEYHULİSLÂMLIK

MÜFTÜLÜK VEYA ŞEYHULİSLÂMLIK	181
------------------------------------	-----

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

HUZUR DERSLERİ

HUZUR DERSLERİ	221
----------------------	-----

ONALTINCI BÖLÜM

MAKTUL ŞEYHULİSLÂMLAR

MAKTUL ŞEYHULİSLÂMLAR	231
-----------------------------	-----

ONYEDİNCİ BÖLÜM

DÎNÎ VE HUKUKÎ SAHADA YETİŞEN MEŞHUR İLİM ADAMLARI

DÎNÎ VE HUKUKÎ SAHADA YETİŞEN MEŞHUR İLİM ADAMLARI	237
XVI. ASIRDA YETİŞMİŞ OLAN BELLİ - BAŞLI ÂLİMLER	242
XVII. VE XVIII. ASIRLARDA GELEN BAZI ÂLİMLER	245

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

İLMİYE MESLEĞİNİN İSLÂHI HAKKINDA MUHTELİF TARİHLERDEKİ EMİR
VE FERMANLAR

İLMİYE MESLEĞİNİN İSLÂHI HAKKINDA MUHTELİF TARİHLERDEKİ EMİR VE FERMANLAR	251
--	-----

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

MÜDERRİSLİKLERLE KADILIKLAR HAKKINDA BİR İCMAL

MÜDERRİSLİKLERLE KADILIKLAR HAKKINDA BİR İCMAL273

YIRMİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNINDAN SONRAKİ MÜDERRİSLİK VE KADILIK
TEŞKİLÂTI

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLÂNINDAN SONRAKİ MÜDERRİSLİK VE
KADILIK TEŞKİLÂTI..... 281

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

İLMİYE RÜTBELERİ DERECELERİ

İLMİYE RÜTBELERİ DERECELERİ.....287
MEVALÎ VE MÜDERRİSLERE DAİR KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN ZAMANI
VAZOLUNUP TATBİK EDİLEN KANUN289
XVII. - XX. ASIRLARDAKİ BÜYÜK MEVLEVİYETLER.....292

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

İLMİYE RÜTBESİNİN MÜLKÎ VE ASKERÎ RÜTBELERLE MUADELETİ

İLMİYE RÜTBESİNİN MÜLKÎ VE ASKERÎ RÜTBELERLE MUADELETİ.....299
BİBLİYOGRAFYA..... 301
İLMİYE TEŞKİLÂTINI YAZARKEN İSTİFADE EDİLEN ESERLER 301
DİZİN.....307
TIPKIBASIMLAR (LEVHA I-XVIII.)..... 371

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESE TEŞKİLÂTI

MEDRESE TEŞKİLÂTI

İslâm alemindeki cami, medrese, imaret, hastahane, köprü, çeşme ve saire gibi dinî, ilmî ve içtimaî (sosyal) müesseselerin kaide, kanun ve vakıf şartları hemen birbirinin aynıdır. Bu tesislerin devamı, bunları yaptrınlar tarafından tertip ettirilen vakıflarla tesbit olunmuştur. Şayet vakıf yapılan memleketler herhangi bir İslâm devleti tarafından işgal edilse bile yapılan vakıflar ve bunların hükümleri orayı elde etmiş olan hükümdarın tasdiğiyle müteber olurdu. Bunun gibi Osmanlı beyliği Anadolu'da yayılarak oradaki beylikleri elde ettikten sonra eskiden beri devam edip gelen bu tesisleri, gayrı müslimlerinkiler de dahil olmak üzere vakıf şartları mücibince tamamen tanımış ve Osmanlı istilâsı Avrupa kıtasında da ilerlediği zaman Osmanlı hükümdarları bu kıtadaki gayrı müslim vakıflarını da eski halleri üzere kabul ve tasdik etmişlerdir.

İLK OSMANLI MEDRESELERİ

İznik, Bursa ve Edirne Medreseleri

Osmanlılarda ilk medrese, 731 H. (1330 M.)'de Gazi Orhan Bey tarafından o tarihte küçük beyliğin medreseleri merkezi olan *İznik*'de yapılmış ve burada ilk müderris olarak da Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Davud-i Kayseri tâyin edilmiştir. Bu, Kayserili Davud, büyük mutasavvıf Şeyh Muhiddin-i Arabî'nin üvey oğlu Şeyh Sadrüddin-i Konevî'nin halifelerinden tefsir sahibi ve Muhyiddin-i Arabî'nin *فصوص الحکم* Fusus-ul hikem'ini şerh eden Kemalüddin Abdürrezzak-i Kâşî'nin (vefatı 730 H=1330 M.) halifesi olup yüksek tahsilini Mısır'da yapmıştır¹.

Orhan Gazi 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyelevvel 726) tarihinde *Bursa*'yı aldıktan sonra beylik merkezini *İznik*'ten buraya naklederek burada da

¹ Davud-i Kayseri 751 H. (1351 M.)'de *İznik*'te vefat ederek *Çınardibi* denilen mahalle defnedilmiştir. Bu zatın âlimâne ve ârifâne on üç eseri olup bunların Osmanlı müellifleri ile (C. I, s. 98) Bağdatlı İsmail Paşa'nın (*Hediyye-tü'l-Ârifin*, *Esmâü'l-müellifin* ve *Âsarü'l-musannifin*) isimli eserinde (C. I, s. 567) de vardır. Bu son eser Milli Eğitim Bakanlığı neşriyatından olup *İstanbul*'da basılmıştır.

mevkii itibariyle halk arasında (*Manastır Medresesi*) diye meşhur olan medresesini inşa ettirmiştir¹.

Bundan sonra Osmanlı vezir ve beylerbeğileri ile diğer ümeranın zabt edilen yerlerde cami, medrese, mektep, imaret vesair tesislerini görmekteyiz; işte bu suretle az zamanda bu ilmî, içtimaî müesseselerle şehir ve kasabalara İslâm damgası vurularak Türk yurdu îmar edilmiştir.

Edirne'nin 764. H. (1363 M.)'de alınmasından sonra fütûhatın Rume-
li'de (Balkan yarımadasında) gelişmesi için devlet merkezi buraya nak-
lolunarak gerek *Edirne* ve gerek işgal olunan şehir ve kasabalarda muh-
telif tarihlerde İslâm tesisleri yapılmıştır.

Osmanlı medreselerindeki tedris usulü hiç şüphesiz diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi bir usul takip etmiş olup medreselerin adedi arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir tertibe tâbi tutulmuşlardır. Osmanlılarda medreselerin artmasıyla vücuda gelen teşkilâta ibtida Sultan II. Murad zamanında (1421 -1451) rastlamaktayız; çünkü Fatih Sultan Mehmed'in medrese teşkilâtına esas olan *Tetimme ve Dârü'l-hadîs* medreseleri yapılmak suretiyle medreseler arasındaki derece farklarını görmekteyiz; bununla beraber Osmanlılardaki esaslı medrese teşkilâtını Fatih Sultan Mehmed zamanında görüyoruz ki bunu daha aşağıda *Sahn-ı seman* medreselerinden bahsederken göstereceğiz².

Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibariyle en mühimleri *İznik*, *Bursa* ve *Edirne*'de idi. Kuruluşun ibtidalarında *İznik* medresesi bu beyliğin birinci sınıf medresesi idi; sonra *Bursa*'da yapılan müteaddid medreseler dolayısıyla *İznik* ikinci dereceye inerek *Bursa*'daki (*Sultan Medrese'si*) birinci dereceyi aldı. *Edirne* devlet merkezi olduktan sonra II. Murad zamanında 841 H. (1437 M.) de başlanarak bazı ârızalar sebebiyle 851 H. (1447 M.) senesinde tamamlanan üç şerefeli cami yanındaki büyük medrese ile *Dârü'l-hadîs* o tarihte Osmanlı memleketlerindeki medreselerin üstünde yer aldı ve tedris ve tahsisatı itibariyle *Bursa*'daki Sultan medresesi ikinci dereceye indi; üç şerefeli medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese müderrisine verilmeyen yüz akçe yevmiye

¹ "...*Bursa*'da *Manastır* demekle mâruf *Sultan Orhan Türbesi*." Şakayık zeyli, Atâyî, s. 110 .

² Âli, *Kühü'l-ahbar*, basılmamış olan Fatih devri; Hammer (*Atâ Bey tercümesi*), c. III, s. 231.

verildi¹. Halbuki *İzmit* medresesi müderrisinin yevmiyesi otuz ve *Bursa*'daki Sultan medresesi müderrisinin ise günde elli akçe idi².

Edirne'deki üç şerefeli medrese müderrisliği *İstanbul*'da صحن ثمان *Sahn-ı seman* medreseleri inşa olunduktan sonra bile bir müddet ehemmiyetini muhafaza etti, fakat Fatih Sultan Mehmed, bu üç şerefelinin yanında bir medrese daha yaptırmak suretiyle bir müderrise verilen yüz akçe yevmiyeyi iki müderrise vermek suretiyle babasının tesisinde değişiklik yaptı³ ve kendisinin *İstanbul*'da yaptırmış olduğu *Sahn-ı Seman* denilen sekiz medreseden her birinin müderrisine elli akçe yevmiye vakfetti.

Sahn medreselerinin yapılması Osmanlı topraklarındaki medrese teşkilâtında bir yeniliğe esas oldu; çünkü bu yapılan medreseler İlahiyat ve İslâm hukuku fakülteleri demektir. İşte bu *Sahn* medreselerinin yapılmasından sonra Osmanlı medreseleri buna göre ayarlandı.

¹ Şakayık tercümesi, s. 118, 119.

² İdris-i Bitlisî (*Heşt Behişt*) isimli Farsça tarihinde *Bursa*'daki *Muradiye medresesi* müderrisinin yevmiyesinin yetmiş akçe olduğunu kaydetmektedir.

³ *Şakayık tercümesi*, s. 119.